

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยามีอายุยาวนานถึง ๔๑๗ ปี ช่วงเวลาที่บ้านเมืองรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ พอที่จะเป็นปัจจัยให้เกิดวรรณคดีอยู่เฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นบ้านเมืองเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านการปกครอง การทหาร ศาสนา และศิลปกรรมในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทางวรรณคดีปรากฏหลักฐานชัดเจนว่า แต่งมหาดิคำหลวง เมื่อ พ.ศ.๒๐๒๕ตรงกับรัชกาลสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ส่วนลิลิตยวนพ่ายก็แต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์พระองค์นี้จึงอาจแต่งในรัชกาลของพระองค์ หรือภายหลังเพียงเล็กน้อยคือ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

นอกจากนี้วรรณคดีสำคัญเรื่องอื่น ๆ เช่น ลิลิตพระลอ โคลงกำสรวล โคลงทวาทศมาสและโคลงหริภุญชัย เมื่อพิจารณาถึงลักษณะคำประพันธ์ และถ้อยคำที่ใช้ก็น่าเกิดสมัยร่วมหรือระยะเวลาใกล้เคียงกับมหาดิคำหลวง และลิลิตยวนพ่ายหลังจากรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ บ้านเมืองไม่สงบสุขเนื่องจากการทำสงครามกับข้าศึกภายนอกและแตกสามัคคีภายในเป็นเหตุให้วรรณคดีว่างเว้นไปเป็นเวลาประมาณหนึ่งศตวรรษ วรรณคดีเรื่องแรกที่ปรากฏหลักฐานหลังรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ คือ กาพย์มหาชาติ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๑๗๐ ต่อจากนั้นประมาณ ๓๐ ปี บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองสามารถเป็นรากฐานให้เกิดวรรณคดีได้อีกระยะเวลาหนึ่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ลักษณะวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสำคัญในสมัยอยุธยาตอนต้นส่วนใหญ่มีเรื่องเกี่ยวกับศาสนาพิธีกรรมและพระมหากษัตริย์ จึงมีเนื้อเรื่องคล้ายวรรณคดีสุโขทัยส่วนลักษณะการแต่งต่างกับวรรณคดีสุโขทัยเป็นอย่างมากวรรณคดีในสมัยนี้แต่งด้วยร้อยกรองทั้งสี่คำประพันธ์ที่ใช้เกือบทุกชนิด คือ โคลง ร่าย กาพย์ และฉันท์ ขนาดแต่กลอนส่วนใหญ่แต่งเป็นลิลิต คำบาลีสันสกฤตและเขมรเข้ามาปะปนในคำไทยมากขึ้น

วรรณคดีสำคัญได้แก่

รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

๑.ลิลิตโองการแข่งน้ำ

รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๒.ลิลิตยวนพ่าย

๓.มหาดิคำหลวง

วรรณคดีที่สันฐานว่าแต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่

๔.ลิลิตพระลอ

๕.โคลงกำสรวล

๖.โคลงทวาทศมาส

๑.ลิลิต โองการแข่งน้ำ

ผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงสันนิษฐานว่าอาจแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่๑ (อู่ทอง) ผู้แต่งคงจะเป็นผู้รู้พิธีพราหมณ์ และรู้วิธีประพันธ์
ของไทยเป็นอย่างดี

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงอยุธยา
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑เป็นเชื้อสายของพระเจ้าสิริชัยเชียง
แสนแห่งแคว้นสิริธรรมราช จึงเป็นต้นวงศ์เชียงราช เป็นราชบุตรเขยของพระเจ้าอู่ทอง เมื่อ พ.ศ.๑๘๘๑ ได้เป็น
เจ้าเมืองอู่ทอง ซึ่งขณะนั้นขึ้นต่อเมืองสุโขทัย ต่อมาเกิดโรคระบาด จึงทรงย้ายราชธานีมาตั้งตำบลหนองโสน แขวง
เมืองอโยธยา เมื่อ พ.ศ.๑๘๘๓ ขนานนามใหม่ว่า กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา และพระองค์ได้รับพระนามใหม่ว่า สมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๑ ทรงตั้งพระองค์เป็นใหญ่ไม่ขึ้นต่อกรุงสุโขทัยนับแต่สถาปนาราชธานี

ในรัชกาลนี้ได้รับวัฒนธรรมขอมและพราหมณ์เป็นอันมาก ภาษาไทยจึงเริ่มมีคำเขมรเข้ามาปะปนมากขึ้นมีการ
ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพิธีศรีสังฆานกาล ตามแบบเขมร ซึ่งถ่ายทอดมาจากพราหมณ์อีกต่อหนึ่ง

ประวัติ ต้นฉบับเดิมที่เหลืออยู่เขียนด้วยอักษรขอม ข้อความที่เพิ่มขึ้นในรัชกาลที่๔ ตามหลักฐานซึ่งรัชกาลที่ ๕
ทรงยืนยันไว้ในพระราชพิธีสิบสองเดือน คือ "แทงพระแสงศรประลัยवाद" "แทงพระแสงศรอัคนีवाद" และ
"แทงพระแสงศรพรหมมาศตร์"คำประพันธ์ที่ใช้คือ โคลงห้าและร่ายโบราณ

หนังสือเรื่องนี้นับว่าเป็นวรรณคดีเรื่องแรกของคนไทย ที่แต่งเป็นร้อยกรองอย่างสมบูรณ์แบบ ชื่อเรียกแต่เดิมว่า
โองการแข่งน้ำบ้าง ประกาศแข่งน้ำโคลงห้าบ้าง ต้นฉบับที่ถอดเป็นอักษรไทยจัดเป็นวรรคตอนคำประพันธ์ไว้ค่อนข้าง
สับสน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัว ทรงสอบทานและพระราชวินิจฉัยเรียบเรียงวรรคตอนใหม่

ทำนองแต่ง มีลักษณะเป็นลิลิต คือ มีร่ายกับโคลงสลับกัน ร่ายเป็นร่ายโบราณ ส่วนโคลงเป็นโคลงแบบโคลงห้า
หรือมณฑกคติ ถ้อยคำ ถ้อยคำที่ใช้ส่วนมากเป็นคำไทยโบราณ นอกจากนั้นมีคำเขมร และบาลี สันสกฤต ปนอยู่
ด้วย คำสันสกฤตมีมากกว่าคำบาลี

ความมุ่งหมาย ใช้อ่านในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหรือพิธีศรีสังฆานกาล ซึ่งกระทำตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้า
อู่ทองสืบต่อกันมาจนเลิกไปเมื่อประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบบประชาธิปไตย ใน พ.ศ.๒๔๖๕

เรื่องย่อ เริ่มต้นด้วยร่ายคั่นโบราณ ๓ บท สรรเสริญพระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหมตามลำดับ ต่อจากนั้น
บรรยายด้วยโคลงห้า และร่ายคั่นโบราณสลับกัน กล่าวถึงไฟไหม้โลกเมื่อสิ้นกัลป์แล้วพระพรหมสร้างโลกใหม่ เกิด
มนุษย์ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ การกำหนดวัน เดือน ปี และการเริ่มพระราชพิธีในหมู่คน แล้วอัญเชิญพระกรรม
บริษัปปูเจ้ามาร่วมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ ตอนต่อไปเป็นการอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เรื่องอำนาจมี พระพุทธ พระธรรม

พระสงฆ์ เทพยาคา อสูร ภูตปีศาจ ตลอดจนสัตว์มีเชื้อสืบเป็นพยาน ลงโทษผู้คิดกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนผู้ซื่อตรงกักดี ขอให้มีความสุขและลาภยศ ตอนจบเป็นร้ายขอพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน

ตั้งอย่างข้อความบางตอน

สรรเสริญพระนารายณ์

โอมสิทธิสริสรวงศรีแก้ว แผล่ฤดูชู เองอุปนแทน แก่วนกลืนฟ้ากลืนดิน บินเอาครุฑมาขีต สี่ถ้อยสั่งชี้จักรพรรดิ
กิริอุวตาร อสูรแลงลาญทุก ทักษณียจรนายฯ แทงพระแสงศรปลั้ววาศฯ

กลางถึงไฟประลัยกัลป์

น่านเอนกน้ำเดมิกัลป์	จักร้าจักราพาพเมื่อใหม่
กล่าวถึงตรวันเจดอันพลุ่ง	น้ำแล้วไช้อุดหาย
เจ็ดปลามันพุ่งหล้าเป็นไฟวาบ	จักราบายแผ่นดินขัว
ชักไตรตรีษณ์เป็นผ้า	แลบล้าสีล่อง

อัญเชิญพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระพรหม เทพยาคา และภูตผีปีศาจ เป็นพยาน ผู้ใดเกทจงกด ถือขันสรดไบพุดานเสียด มารเจียคไททศพล ช่วยดู ธรรมารคประเศก ช่วยดูอนกกถ่องพระสงฆ์ ช่วยดู ขุนหงษทองเกล้าสี่ ช่วยดู ฟ้าไฟคปริใจยังดู ช่วยดู สี่ปวงศรีหาวแห่ง ช่วยดูฟ้าจรเร่งหกลลอง ช่วยดู ผองผี กลางหาวเอน ช่วยดู ฟ้ากระแจ่นเรื่องผยอง ช่วยดู เจ้าผาคำสามเกล้า ช่วยดู แสนผีฟิงยอมเท้า เจ้าผาคำผาเผือก ช่วยดูฯ

คำสาปแช่งผู้คิดกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดิน

จงเทพยดา ฟุ้งนี้ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีสุขสวัสดิ์ เมื่อใดฯ

ลิลิตโองการแข่งน้ำ ใช้อ้อยคำสำนวนที่เข้าใจยาก และเป็นคำห้วนหนักแน่น เพื่อให้เกิดความน่าเคารพยำเกรง ความพรรณนาบางตอนละเอียดละออ เช่น ตอนกล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจก็สรรหามากล่าวไว้มากมาย นอกจากนี้ยังใช้อ้อยคำประเภทโคลงห้าและร่ายฉันท์ ซึ่งมีจังหวะลีลาไม่ราบรื่น สะดุดเป็นตอน ๆ ยิ่งเพิ่มความขลัง ขึ้นอีกเป็นอันมาก จึงนับได้ว่าลิลิตโองการแข่งน้ำเรื่องนี้แต่งได้เหมาะสมกับความมุ่งหมายสำหรับใช้อ่านหรือสวดในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งมีความสำคัญแก่การเพิ่มพูนพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ในระบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์

วรรณคดีเรื่องนี้มีกำเนิดจากพระราชพิธีในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมร และพราหมณ์อย่างชัดเจน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระราชพิธีศรีสัง ปานจากเขมรมาใช้ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาวะการณ์ของบ้านเมืองที่ต้องการสร้างอำนาจปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน และความมั่นคงของบ้านเมืองในระยะที่เพิ่งก่อสร้างราชอาณาจักร

ในสมัยสุโขทัยไม่ปรากฏว่ามีพระราชพิธีศรีสังฆานกาล เนื่องจากกษัตริย์สุโขทัยทรงปกครองบ้านเมืองแบบพ่อปกครองลูก ถึงแม้หลักศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ มีเนื้อความเกี่ยวกับการสบถสาบานระหว่างกษัตริย์สุโขทัยผู้เป็นหลานกับเจ้าเมืองน่านผู้ปู่ และถ้อยคำบางตอนคล้ายกับลิลิตโองการแข่งน้ำ แต่ก็เป็นการสาบานระหว่างบุคคลเฉพาะกรณี ไม่ใช่พิธีทางราชการทั่วไปกระทำต่อพระเจ้าแผ่นดินเป็นการทั่วไปอย่างที่กรุงศรีอยุธยา อนึ่งข้อความนี้จารึกไว้ใน พ.ศ.๑๕๑๕ ซึ่งอาจเป็นสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๒ หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสยลือไท) ตรงกับรัชการสมเด็จพระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นช่วงที่กรุงสุโขทัยเสียอิสรภาพแก่กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๕๒๑ ถ้าพระราชพิธีสังฆานกาลเคยกระทำที่สุโขทัยก็จะต้องเป็นเวลากายหลังที่กรุงสุโขทัยตกอยู่ในอำนาจปกครองและอิทธิพลทางวัฒนธรรมของ กรุงศรีอยุธยาแล้ว

๒.มหาดิคำหลวง

ผู้แต่ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง เมื่อจุลศักราช ๙๔๔ พุทธศักราช ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๒ หรือสามพระยา ก่อนเสวยราชย์ พระราชบิดาภิเษกให้เป็นพระมหาอุปราช และโปรดให้เสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก มีอำนาจสิทธิ์ขาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้รับราชสมบัติสืบต่อพระราชบิดา ระหว่าง พ.ศ.๑๕๕๑ - ๒๐๑๑

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างความสำเร็จรุ่งเรืองแก่กรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก ทรงแก้ไขการปกครองโดยแยกทหารและพลเรือนออกจากกัน ฝ่ายทหารมีหัวหน้าเป็นสมุหกลาโหม ฝ่ายพลเรือนมีสมุหนายก ทรงตั้งยศข้าราชการลดล้นกันตามชั้น เช่น ขุน หลวง พระยา พระ ทรงทำสงครามกับเชียงใหม่ ได้เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๑๑ เป็นเหตุให้เกิดลิลิตยวนพ่าย พระองค์มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา เสด็จออกผนวชชั่วระยะหนึ่ง ที่วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก การทำนุบำรุงพระศาสนาในรัชกาลนี้ทำให้เกิดมหาดิคำหลวง

ประวัติ มหาดิคำหลวงเป็นหนังสือมหาดิฉบับภาษาไทย และเป็นประเภทคำหลวงเรื่องแรก เรื่องเกี่ยวกับผู้แต่งและปีที่ แต่งมหาดิคำหลวง ปรากฏหลักฐานในเรื่องพงศาวดารฉบับคำหลวงกล่าวขึ้นในปีที่แต่งไว้ตรงกับมหาดิคำหลวงเดิมหายไป ๖ กัณฑ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระบรมราชโองการให้พระราชกณะและนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งซ่อมให้ครบ ๑๓ กัณฑ์ เมื่อจุลศักราช ๑๑๗๖ พุทธศักราช ๒๓๔๗ ได้แก่ กัณฑ์ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และกษัตริย์

ทำนองแต่ง แต่งด้วยคำประพันธ์หลายอย่าง คือ โคลง ร่ำ กาพย์ และฉันท์ มีภาษาบาลีแทรกตลอดเรื่อง มหาดิคำหลวงเรื่องนี้เป็นหนังสือประเภทคำหลวง

หนังสือคำหลวงมีลักษณะดังนี้

๑.เป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเจ้านายชั้นสูง

๒.เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาและศีลธรรม

๓. ใช้คำประพันธ์หลายประเภท คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย

๔. ใช้สวดเข้าทำนองหลวง ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดประดิษฐ์ขึ้นได้

ความมุ่งหมาย เพื่อใช้อ่านหรือสวดในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา และอาจเรียกรอยตามพระพุทธ
ธรรมราชาลิไท ซึ่งพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง

เรื่องย่อ แบ่งออกเป็น ๑๓ ตอน ซึ่งเรียกว่ากัณฑ์ดังนี้

กัณฑ์ทศพร เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แล้วเสด็จไปเทศนาโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ต่อจากนั้นเสด็จไปโปรด
พุทธบิดา และพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ เกิดฝนโบกขรพรรษ พระสงฆ์สาวกกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงเรื่อง
พระเวสสันดรกาล เริ่มตั้งแต่เมื่อปีที่ ๕๘ นับเป็นแต่ปัจจุบัน พระนางมุลลิตีซึ่งจะทรงเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร
ทรงอธิษฐานขอเป็นมารดาของผู้มีใจบุญ จบลงตอนพระนางได้รับพระ ๑๐ ประการจากพระอินทร์

กัณฑ์หิมพานต์ พระเวสสันดรทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสัจจัญชัษกับพระนางมุลลิตี แห่งแคว้นสิวี
ราชกัณฑ์ประสูติตรอกพ่อค้า เมื่อพระเวสสันดรได้เวนราชสมบัติจากพระมารดา ได้พระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่กษัตริย์แห่ง
แคว้นกลิงราชราชกัณฑ์ ประชาชนไม่พอใจ พระเวสสันดรจึงถูกเนรเทศไปอยู่ป่าหิมพานต์

กัณฑ์ทานกัณฑ์ ก่อนเสด็จไปอยู่ป่า พระเวสสันดรได้พระราชทานสัตตคตกทาน คือ ช้าง ม้า รถ ทาสชาย ทาส
หญิง โคนม และนางสนม อย่าง ๗๐๐

กัณฑ์วันประเวสน์ พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรีพระชายา พระชालีและพระกัณหาพระโอรสพระธิดา
เสด็จจากเมืองผ่านแคว้นเจตราชกัณฑ์จนเสด็จถึงเขาวงกตในป่าหิมพานต์

กัณฑ์ชูชก ชูชกพราหมณ์ขอทานได้นางอมิตตาเป็นภรรยา นางใช้ให้ไปขอสองกุมาร ชูชกเดินทางไปสืบข่าวใน
แคว้นสิวีราชกัณฑ์ สามารถหลบลี้กิจการทำร้ายของชาวเมือง พบเจตบุตร ลวงเจตบุตร ให้บอกทางไปยังเขาวงกต

กัณฑ์จุลพน ชูชกเดินทางผ่านป่าตามเส้นทางตามที่เจตบุตรแนะนำจนถึงที่อยู่ของอัจจุฉฤณี

กัณฑ์มหาพน ชูชกลวงอัจจุฉฤณี ให้บอกทางผ่านป่าใหญ่ไปยังที่ประทับของพระเวสสันดร

กัณฑ์กุมาร ชูชกทูลขอสองกุมาร ทูบดีสองกุมารเฉพาะพระพักตร์พระเวสสันดร แล้วพาออกเดินทาง

กัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีเสด็จกลับมาจากหาผลไม้ที่ป่า ออกติดตามสองกุมารตลอดคืน จนถึงทางวิสัยฉฤณีเฉพาะ
พระพักตร์พระเวสสันดร เมื่อทรงฟื้นแล้ว พระเวสสันดรเล่าความจริงเกี่ยวกับสองกุมาร พระนางทรงอนุโมทนาด้วย

กัณฑ์สักกบรรพ พระอินทร์ทรงเกรงว่าจะผู้ที่มาพระนางมัทรีไปเสีย ทรงแปลงเป็นพราหมณ์ชรามาทูลของพระ
นางมัทรีแล้วฝากไว้ที่พระเวสสันดร

กัณฑ์มหาพรต ชูชกเดินทางเข้าแคว้นสิวีราชกัณฑ์ พระเจ้าสัจจัญชัษทรงไล่สองกุมาร ชูชกได้รับพระราชทานเลี้ยง
และถึงแก่กรรมด้วยการบริโภคอาหารมากเกินไป

กัณฑ์กษัตริย์ พระเจ้าสัจจัญชัษ พระนางมุลลิตี พระชालี และพระกัณหา เสด็จไปทูลเชิญพระเวสสันดรและพระ
นางมัทรีกลับ เมื่อกษัตริย์หกพระองค์ทรงพบกัน ก็ทรงวิสัยฉฤณี ต่อฝนโบกขรพรรษตก จึงทรงฟื้นขึ้น

กัณฑ์นครกัณฑ์ กษัตริย์ทั้งหกพระองค์เสด็จกลับพระนคร พระเวสสันดรได้ครองราชย์ดั้งเดิม บ้านเมือง
สมบูรณ์พูนสุข

ตัวอย่างบางตอน

นางมัทรี โศกถึงชาติกัณหา

หัสสาว

คุดหงษ์ไปฎก กระเหว่าเล่านนก พลัดแม่สูญหาย

อุบริปลุลเล

ตกตำคิตตม อคนมปางตาย คุดแก้วแม่หาย ไม่คอยมารดา

เต มิลา วิย อุกกณณา

หนึ่งบุตรเนื้อทราย มิโรทกบวย ทรามรักษาเสนาหา

สมนตามุมภิธาวิโน

ยกหูชูกอ คอยถ้ามารดา เห็นแม่กลับมา วิ่งเข้า เซอยชม

อานนุทีโน ปมุทิตา

วิ่งซ้ายวิ่งเข้ามา ชมรอบมารดา แล้วเข้ากินนม

วคฺคมานาว กมฺปเร

ลองเของเรองไป ให้แม่ชื่นชม ให้ลิ้มอารมณ์ คุดสองพวงงา

คุดชช ปตุเต น ปสุสามี

พระแก้วแม่เอย บุร โฟ้นข้อมคอย คอนรับมารดา

ชาลิ่ง กณฺหาชินฺ จุโก

วนนี้ไปไหน ไม่รู้เห็นหา ไอ้สองพวงงา กัณหาชาติ

มหาชาติคำหลวง เป็นวรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาโดยตรง เป็นหนังสือมหาชาติฉบับภาษาไทยเล่มแรก ที่ปรากฏหลักฐานเหลืออยู่ มีใจความใกล้เคียงกับข้อความที่แต่งเป็นภาษาบาลี แสดงถึงความสามารถในการแปลและเรียบเรียงข้อความ การแทรกบาลีลงไว้มากมายเช่นนี้ ทำให้ฟังยากจนต้องมีการแต่งกาพย์มหาชาติขึ้นใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มหาชาติคำหลวงทั้งของเดิมและที่แต่งซ่อมใหม่ในรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตที่เป็นกวีหลายท่านช่วยกันแต่ง จึงมีสำนวนโวหารและถ้อยคำไพเราะเพราะพริ้งอยู่มาก แทรกไว้ด้วยรสวรรณคดีหลายประการ เช่น ความโศก ความอาลัยรัก ความน้อยใจ และความงามของธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังให้ความรู้ทางด้านภาษา ทำให้ทราบคำโบราณ คำแผลง และภาษาต่างประเทศ เช่น สันสกฤต และเขมร เป็นต้น

มหาชาติคำหลวงแสดงถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา และความเชื่อในบุญกุศลที่เกิดจากฟังเทศน์เรื่องมหาชาติของคนไทยสืบต่อมาจากสุโขทัย นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง การโปรดเกล้าฯ ให้ประมุขนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวง ก็เทียบได้พญาภิไทรทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง

๓.ลิลิตยวนพ่าย

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏ

ประวัติ สันนิษฐานแต่งในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราว พ.ศ.๒๐๑๖ ซึ่งเป็นปีเสด็จศึกเชียงจีน แต่ความเห็นอีกประการหนึ่งว่า แต่งในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ.๒๐๓๔ - ๒๐๗๒)

เหตุที่ว่าลิลิตยวนพ่าย อาจแต่งในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์พระองค์นี้เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และทรงพระปรีชาสามารถทูละบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองรอยพระราชบิดาก็เป็นได้

คำว่า "ยวน" ในลิลิตเรื่องนี้หมายถึง "ชาวลานนา" คำ "ยวนพ่าย" หมายถึง "ชาวล้านนาแพ้" เนื้อเรื่องของลิลิตยวนพ่ายกล่าวชาวลานนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งพ่ายแพ้แก่กรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ทำนองแต่ง แต่งเป็นลิลิตคั่น ประกอบด้วยรำคั้น โคลงคั้นบาทกฤษร รำคั้น ๒ บท และ โคลงคั้นบาทกฤษร ๓๖๕ บท

ความมุ่งหมาย เพื่อขอพระเกียรติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสดุดีชัยชนะที่มีต่อเชียงใหม่ในรัชกาลนั้น

เรื่องย่อ ตอนต้นกล่าวว่ามีสการพระพุทธเจ้าและนำหัวข้อนธรรมมาแจกแจงทำนองยกย่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ทรงคุณธรรมชื่อนั้น ๆ กล่าวถึงพระราชประวัติ ตั้งแต่ประสูติจนได้ราชสมบัติ ต่อมาเจ้าเมืองเชียงจีน(เขลียง) เอาใจออกหาง นำทัพเชียงใหม่มาตีเมืองชยันนา แต่ถูกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถตีแตกกลับไป และยึดเมืองสุโขทัยคืนมาได้ แล้วประทับอยู่เมืองพิษณุโลก เสด็จออกบวชชั้วระยะหนึ่ง ต่อจากนั้นกล่าวถึงการทำสงครามกับเชียงใหม่อย่างละเอียดครั้งหนึ่ง แล้วบรรยายเหตุการณ์ทางเชียงใหม่ ว่าพระเจ้าติโลกราชเสียดพระจรีต ประหารชีวิตหนานบุญเรืองราชบุตร และหมื่นดงนครเจ้าเมืองเชียงจีน ภรรยาหมื่นดงนครไม่พอใจ ลอยมีสารมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและขอกองทัพไปช่วย พระเจ้าติโลกราชทรงยกทัพมาป้องกันเมืองเชียงจีน เสร็จแล้วเสด็จกลับไปรักษาเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงกรีธาทัพหลวงขึ้นไปรบตีเชียงใหม่พ่ายไปได้เมื่อเวียงจันทน์ ตอนสุดท้ายสรรเสริญพระบารมีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกครั้งหนึ่ง

ตัวอย่างข้อความบางตอน

กล่าวถึงการแต่งยวนพ่าย

สารสยามภาคพร้อม	กลกานท นี้ฤา
คือคู่มาลาสวรรค	ช่อช้อย
เบญญาพิศาลแสดง	เดอมกยรติพระฤา
คือคูใหม่แสงร้อย	กึ่งกลาง

ขอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

กษัตริย์สุราชเรื่อง	รศธรรม
บรรหารยศยอชวน	พ่ายฟ้า
สมการปราบปลยกลปี	ทุกทวีป
ร้อยพิภพเหลือเหล่า	อยู่เย็น
ร้อยเท้าวรम्मริบเข้า	มาทูล ท่านนา
ถวาชประทุมทองเปน	ปิ่นเกล้า
สภารพ้อพวยสุรย	โสภิต
มอญแลชวนพ่ายเข้า	จ่ายบร

ลิลิตชวนพ่าย มีลักษณะเป็นวรรณคดีหรือเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์ แต่งขึ้นเนื่องจากความปลาบปลื้มยินดีในพระบารมีของพระมหากษัตริย์ มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอย่างยิ่ง เพราะบรรยายเรื่องราวต่างๆ ไปได้ อย่างละเอียด และแต่งในระยะเวลาที่เกิดเหตุการณ์หรือใกล้เคียงกับเหตุการณ์นั้น จึงเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือ

ลิลิตชวนพ่าย มีลักษณะมาจนทุกวันนี้ ยังสมบูรณ์หรือถูกแต่งเหมือนวรรณคดีบางเรื่อง ถ้อยคำที่ใช้ในโบราณ และคำสันสกฤตส่วนมาก ถึงแม้จะใช้ถ้อยคำเหล่านี้ยังไม่ถูกตัดแปลงแก้ไขจากคนชั้นหลัง จึงเป็นประโยชน์แก่การศึกษา ด้านภาษาอย่างมาก ถึงแม้จะใช้ถ้อยคำสำนวนที่เข้าใจยาก และเรื่องส่วนใหญ่เกี่ยวกับการรบทัพจับศึก แต่ลิลิตเรื่องนี้ก็ยังมีลักษณะวรรณคดีดีเด่นเพราะใช้ถ้อยคำไพเราะ โวหารพรรณนาที่ก่อให้เกิดจินตภาพ ให้อารมณ์ชื่นชมยินดีในบุญญาธิการของพระเจ้าแผ่นดิน และความรุ่งเรืองของบ้านเมือง อันเป็นลักษณะสำคัญของวรรณคดีประเภท สดุดีความดีเด่นของลิลิตชวนพ่าย ทำให้กวีภายหลังถือเป็นแบบอย่าง เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่าย เพื่อสดุดีวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๔. ลิลิตพระลอ

ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง เพื่อพิจารณาจากรายบทนำเรื่อง ซึ่งกล่าวสดุดีพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ที่ทรงมีชัยแก่ชาวลานนาที่ว่า "ฝ่ายข้างชวนแพ่พ่าย ฝ่ายข้างลาวประลัย ฝ่ายข้างไทยชัยยศสิ้นยังประเทศพิศาล" พอสันนิษฐานได้ว่าช่วงเวลาแต่งลิลิตพระลอ จะต้องอยู่ภายหลังจากชนะศึกเชียงใหม่ครั้งใดครั้งหนึ่ง อาจเป็นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ(พ.ศ.๒๐๑๓)หรือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช(พ.ศ.๒๒๐๕)

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะคำประพันธ์ ลิลิตพระลอแต่งด้วยลิลิต ซึ่งเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่นิยมใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เช่น ลิลิตโอองการแข่งน้ำ ลิลิตชวนพ่าย ส่วนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมักแต่งโคลง ฉันท์เป็นส่วนมาก เช่น โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ ลิลิตพระลอยังใช้ภาษาเก่ากว่าภาษาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น คำ "ขึ้นแล"และคำ "แวน"ซึ่งเป็น

คำที่มีใช้ในมหาชาติคำหลวงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นอกจากนี้หนังสือจินดามณี ของพระโหราธิบดี สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ยกโคลงในลิลิตพระลอเป็นตัวอย่าง โคลงสี่สุภาพที่ว่า

เสียงภาเสียงเล่าอ้าง	อันใด พี่เอ๋ย
เสียงข้อมยอชยศไคร	ทั่วหล้า
สองจ้อพี่หลับไหล	ลิมต้น ภาพี
สองพี่คิดเองอ้า	อย่าได้ถามเฝ้า

จากเหตุผลดังกล่าวพอสรุปได้ว่า ลิลิตพระลอ จะต้องแต่งก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพิจารณาโคลงบอกผู้แต่ง สองบททำเรื่องที่ยืนยันว่า "จบเสร็จมหาราชเจ้า นิพนธ์" และ "จบเสร็จเยาวราชบรรจง" ทรงสันนิษฐานว่าลิลิตพระลออาจแต่งถวายพระเจ้าแผ่นดิน ในขณะที่ผู้แต่งยังเป็นพระมหากุปราช ต่อมาพระมหากุปราชพระองค์นั้นได้รับรัชทายาทเป็นพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น อาจเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิปติที่ ๓ สมเด็จพระรามาธิปติที่ ๒ หรือ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรก็ได้

ส่วนเหตุผลที่ว่า ลิลิตพระลอแต่งในสมัยพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากสันนิษฐานคำ "มหาราชเจ้านิพนธ์" และ "สมเด็จพระเจ้าบรรจง" ในโคลงสองบทดังกล่าวว่า หมายถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์ และเจ้าฟ้าอภัยทศพระราชอนุชาทรงเขียน

ทำนองแต่ง เป็นคำประพันธ์ประเภทลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยร่ายสุภาพและโคลงสุภาพเป็นส่วนใหญ่ บางโคลงมีลักษณะคล้ายโคลงฉันท์และโคลงโบราณ และร่ายบางบทเป็นร่ายโบราณและร่ายฉันท์

ความมุ่งหมาย แต่งถวายพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อให้เป็นที่สำราญหฤทัย

เรื่องย่อ เมืองสรวงและเมืองสรองเป็นศัตรูกัน พระลอกษัตริย์เมืองสรวงทรงพระสรีโรดมยิ่งนัก จนเป็นที่ต้องพระทัยพระเพื่อนพระแพงราชธิดาของท้าวพิชัยพิชฌุกรกษัตริย์แห่งเมืองสรอง นางรินนางโรยพระพี่เลี้ยงได้ขอให้ปู่เจ้าสมิงพรายช่วยทำเสน่ห์ให้พระลอเสด็จมาเมืองสรวง เมื่อพระลอต้องเสน่ห์ได้ตรัสลาพระนางบุญเหลือพระราชมารดา และนางลักษณวดีมเหสี เสด็จไปเมืองสรองพร้อมกับนายแก้วนางขวัญพระพี่เลี้ยง

พระลอทรงเสียน้ำที่แม่น้ำกาหลง ถึงแม้จะปรากฏรางร้ายก็ทรงฝืนพระทัยเสด็จต่อไป ไก่ผีของปู่เจ้าสมิงพรายล่อพระลอกับนายขวัญและนายแก้วไปจนถึงสวนหลวง นางรินนางโรยออกอุบายลอบนำพระลอกับนายแก้วและนายขวัญไปไว้ในตำหนักของพระเพื่อนพระแพง

ท้าวพิชัยพิชฌุกรทรงทราบเรื่องก็ทรงพระเมตตารับสั่งจะจัดการอภิเษกพระลอกับพระเพื่อนและพระแพงให้ แต่พระเจ้าย่าเลี้ยงของพระเพื่อนพระแพงยังทรงพยาบาทพระลอ หารับสั่งท้าวพิชัยพิชฌุกรตรัสสั่งให้ให้ทหารไปรุมจับพระลอ พระเพื่อนพระองและพระพี่เลี้ยงทั้งสี่ช่วยกันต่อสู้จนถึงสิ้นชีวิตทั้งหมดท้าวพิชัยพิชฌุกรทรงพระพิโรธพระเจ้าย่าและทหาร รับสั่งให้ประหารชีวิตทุกคน พระนางบุญเหลือทรงส่งทูตมาร่วมงานพระศพกษัตริย์สาม ในที่สุดเมืองสรวงและเมืองสรองก็กลับไมตรีต่อกัน

ตัวอย่างข้อความบางตอน

บทโศก

๑. พระนางบุญเหลือทรงรำพันเมื่อพระลอทูลลาไปเมืองสรอง

กงชีพหวังได้ฟัง	ภูมิ พ่อแล
ม้วยชีพหวังฝากผี	พ่อได้
ดั่งเทพอัจฉลิต	ลาจาก ออกนา
ผีแม่ตายจักได้	ฝากให้ใครเผา

๒. ข้าราชการและประชาชนราษฎรคร่ำครวญตอนพระลอลาจากเมือง

เสียงโหยเสียงไห้มี	เรือนหลวง
ขุนหมื่นมนตรีปวง	ป่วยไข้
เรือนราษฎรรำดีทรวง	ทุกข์ท้าว กัณนา
เมืองจะเย็นเป็นน้ำ	ข้อมน้ำตากรวญ

บทพรรณนาความรัก

๑. ระหว่างผู้ครอง คู่ครองกับแม่ พระลอคร่ำครวญที่แม่น้ำกาหลง

ร้อยชู้ठाเท่าเนื้อ	เมียตน
เมียแล้วพันฤดูกาล	แม่ได้
ทรงครรภ์คลอดเป็นคน	ธำรง เลยนา
เสียงขานักท้าวไท	ธิดาผู้มีคุณ

๒. ชู้รัก พระลอตรัสต่อพระเพื่อนพระแพง

เมืองกว้างข้างม้าชู้	ละเสียด อ่อนเอย
เสียดแม่เสียดเมียมา	ผู้น้อง
เสียดสนมจุจดวงเพีย	งามแ่ง งามนา
มาแต่ตัวเข้าข้าง	ขายท้าวทั้งสอง
ที่พบน้องเพียงแต่	ขามเดียว
คือเชือกผสมสามเกลียว	แฝดผืน
ดั่งถาจะปล้นเหลียว	คืนจาก เรียมนา
เจ้าจากเรียมจักกลิ่น	สวามกลิ่นใจตาย

กติธรรม

๑. พระลอตรัสต่อพระนางบุญเหลือตอนที่เสด็จออกจากเมือง

โคใดในโลกล้วน	อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง	เที่ยงแท้

คือเงาติดตัวตรัง
ตามแต่บุญบาปแล้ว

ตรึงแน่น อยู่เนา
ก่อเกื้อรักษา

๒. นายแก้วนายขวัญกราบทูลเตือนพระสติแก่พระลอ ตอนเสด็จมาถึงชนบททอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศอันทิวกันดาร

พระเอยอาบน้ำอุ่น	เอาเย็น
ปลารผอกหมกเหม็นขาม	ขากเคี้ยว
รุกขรากลจำเป็น	ปางเมื่อ แคลนา
อดอยู่เยี่ยวคิ้วเตี้ย	อยู่ได้ฉันไค
ขามไร่ได้ดดอกหญ้า	แซมผม พระเอย
หอมบ่หอมหัดคม	คั่งบ้ำ
สุกรมล้ำควนชม	เชยกลิ้น พระเอย
หอมกลิ่นเรียมไอ้อ้ำ	กลิ่นแก้วจิตใจ

๓. นายแก้วนายขวัญนางรินนางโรยก่่าวเตือนสติต่อกัน เพื่อออกใจไม่แสดงความรักต่อกันในคำหั้นบของพระเพื่อนพระแพง เป็นการแสดงความเคารพและจงรักภักดีต่อเจ้านายและสถานที่สำคัญในคำหั้นบพระเพื่อนพระแพง เป็นการแสดงความเคารพและจงรักภักดีต่อเจ้านายและสถานที่สำคัญ

เรานี้เราเผ่าผู้	ภักดี
ผิดเท่าธุลีกลัว	เกลียดไกล
ผิดถึงเกศี	แหงว่า ตายนา
ดีกว่าเป็นคนให้	ท่านชี้หลังคน

วรรณคดีสโมสรในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ตัดสินให้ลิลิตพระลอเป็นยอดแห่งวรรณคดีประเภทลิลิตวรรณคดีเรื่องนี้ มีลักษณะเด่นหลายประการ โคลงเรื่องประกอบด้วยเหตุการณ์ที่ตื่นเต้น สะเทือนใจตลอด มีตอนรัก ตอนสยดสยอง การใช้ถ้อยคำและโวหารนับว่าคมคายยิ่งนัก จึงเป็นที่นิยมตลอดมา

ลิลิตพระลอได้เค้าเรื่องมาจากนิทานพื้นเมือง แสดงถึงสภาพความเป็นไปของสังคมในเวลานั้นอย่างเด่นหลายประการในด้านการปกครองแสดงให้เห็นการปกครองแบบนครรัฐ คือ เมือง เล็ก ๆ ตั้งเป็นอิสระแก่กัน อันเป็นลักษณะที่ปรากฏทั่วไปก่อนสมัยสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยาตอนต้น โดยดินแดนทางภาคเหนือของประเทศไทย นอกจากนี้เรื่องพระลอยังเป็นตัวอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศตกอยู่แก่ประมุขผู้เดียวเกี่ยวกับลัทธิความเชื่อของสังคมก็ปรากฏเด่นชัดในด้านภูตผีปีศาจ เสน่ห์ยาแฝดโจคกลาง ความฝัน และความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินพระพี่เลี้ยงทั้ง ๔ ดังปรากฏในสุภาษิตพระร่วง ที่ว่า "อาสาเจ้าจนตัวตาย" สภาพสังคมทั่วไปที่เห็นได้จากวรรณคดีเรื่องนี้ได้แก่ การใช้ช้างทำสงครามและเป็นพาหนะ ความนิยมและขับร้อง และการบรรจุพระศพกษัตริย์ลงโลงทองแทนพระโกศอย่างในสมัยหลัง

ลิลิตพระลอเป็นที่นิยมยกย่องมาช้านาน เช่น พระโหราธิบดีสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ยกโคลงที่แต่งถูกแผนบังคับและมีความไพเราะจับใจอันเป็นคำของพระเพื่อนพระแพงตรัสแก่พระพี่เลี้ยงไปไว้เป็นแบบอย่างโคลงสี่สุภาพในหนังสือจินดามณี โคลงดังกล่าวคือ

เสียงภาเสียงเล่าอ้าง	อันใด พี่เอย
เสียงข่มขอยศใคร	ทั่วหล้า
สองชื่อพี่หลับไหล	ลืมตื่น ภาพี่
สองพี่คิดเองอ้อ	อย่าได้ถามเฝ้า

ลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีแบบฉบับ คือ เป็นแบบครูที่วรรณคดีในสมัยหลังนิยมเลียนอย่างในการพรรณนาและบรรยายขยายความ เช่น ลิลิตเพชรมูฏ และลิลิตตะเลงพ่าย

๕. โคลงกำสรวล

ผู้แต่ง เคยเชื่อกันมาแต่เดิมว่าศิรประยูรผู้แต่ง โคลงกำสรวลถูกเนรเทศไปนครศรีธรรมราช ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และหญิงที่ศรีประยูรรักราวญาติ คือ พระสนมศรีจุฬาลักษณ์ แต่มีผู้ออกความเห็นค้านความเชื่อดังกล่าวว่าเรื่อง โคลงกำสรวล ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวถึงเส้นทางการเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาไปสุดแก่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ทั้งไม่ได้กล่าวถึงความทุกข์ร้อนและมูลที่ต้องเนรเทศ เมื่อพิจารณาถึงลักษณะคำประพันธ์และถ้อยคำสำนวนภาษาที่ใช้โคลงกำสรวลน่าจะแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ทำนองแต่ง แต่งด้วยโคลงตั้งบาทกฤษณ บทแรกเป็นรายฉัน มีราย ๑ บท โคลงฉัน ๑๒๕ บท

ความมุ่งหมาย เพื่อแสดงความอาลัยคนรัก ซึ่งผู้แต่งต้องจากไป

เรื่องย่อ เริ่มด้วยรายสวดศิรประยูรว่ารุ่งเรืองงดงาม เป็นศูนย์กลางแห่งพุทธศาสนา ราชดรุณีสมบุรณ์พูนสุข ต่อจากนั้นกล่าวถึงการที่ต้องจากนาง แสดงความห่วงใย ไม่แน่ใจว่าควรจะไปกับผู้ใดเดินทางผ่านตำบลหนึ่ง ๆ ก็รำพันเปรียบเทียบชื่อตำบลเข้ากับความอาลัยที่มีต่อนาง ตำบลที่ผ่าน เช่น บางกะจะ เกาะเรียน ด่านขนอน บางทรนาง บางขดาน ย่านขวาง ราชคราม พุงพญาเมือง ละเท เจริงราก นอกจากนี้ได้นำบุคคลในวรรณคดีมาเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ในชีวิตของตน เกิดความทุกข์ระทมที่ยังไม่พบได้นางอีกอย่างบุคคลในวรรณคดีเหล่านั้น โดยกล่าวถึง พระรามกับนางสีดา พระสุทรธนู(สุธน)กับนางจिरาประภา และพระสมุทโรโฆษกับนางพิษทุมตีว่าต่างได้อยู่ร่วมกันอีก ภายหลังที่ต้องจากกันชั่วเวลาหนึ่ง การพรรณนาสถานที่สิ้นสุดลงโดยที่ไม่ถึงนครศรีธรรมราช

ตัวอย่างข้อความบางตอน

ชมเมือง

อยุธยาขึงฟ้า	ลงดิน แลฤ
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดีย์ล่ออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสม
พรายพรายพระธาตุเจ้า	จอนจันทร์ แจ่มแฮ
ไทรโลกยเลงคือโคม	กำเจ้า
พิหารรบขงบรรพ	รุจิเรข เรืองเฮ
ทุกแห่งห้องพระเจ้า	นั่งเนื่อง

ฝากนาง

โถมแม่จกฝากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤ
อินทรท่านทอดโถมเอา	สู่ฟ้า
โถมแม่จกฝากดิน	ดินท่าน แล้วแฮ
ดินฤชคดเจ้าเหล่า	สู่สัสองสี่
โสมแม่ฝากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤ
ขวนาคเซอยซอก	ฟ้าใหม่
โถมแม่รำพึงจบ	ไทรโลก
โถมแม่ไครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง

โคลงกำสรวลเป็นงานนิพนธ์เรื่องเอกของศรีปราชญ์ มีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างยอดเยี่ยมถ้อยคำสำนวนโวหารที่คมคายจับใจ แสดงความเป็นต้นคิดหลายตอน ทำให้กวีรุ่นหลังพากันเลื่อมแบบอย่าง เช่น ตอนชมเมือง และตอนฝากนาง นอกจากนี้ยังให้ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ บางเรื่อง เช่น รามเกียรติ์ สมุทรโฆษ ในด้านภาษา โคลงกำสรวลใช้คำที่เป็นภาษาโบราณ ภาษาถิ่น ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรอยู่มาก

โคลงกำสรวลแสดงให้เห็นความวิจิตรตระการของปราสาทราชวัง และวิวัฒนาการของกรุงศรีอยุธยา ความเป็นอยู่ของประชาชนในด้านการแต่งกาย อาหารการกิน การเล่นรื่นเริง และสภาพภูมิศาสตร์เส้นทางการเดินทางของกวี

๖. โคลงทวาทศมาส

ผู้แต่ง พระยาวรราช ขุนพรมมนตรี ขุนกวีราช ขุนสารประเสริฐ

ประวัติ หนังสือนี้มีการสันนิษฐานผู้แต่งต่างกันไป เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าผู้แต่ง คือ ขุนศรีภักษราช ขุนพรหมมนตรี และขุนสารประเสริฐ บางท่านว่า พระยาวราช ทรงนิพนธ์ ที่เหลือช่วยแก้ไข ส่วนพระยาตรังคภูมิบาล และนายรินทรธิเบศร กล่าวแต่เพียงสามคนร่วมกันแต่ง

ทำนองแต่ง โคลงฉันท์วิริธมาลี

ความมุ่งหมาย มีผู้สันนิษฐานว่าคงแต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน มิได้จากนางจริงโดยสมมติ เหตุการณ์ขึ้น

เรื่องย่อ โคลงเรื่องนี้ได้ชื่อว่าทวาทศมาส เพราะพรรณนาถึงความรักความอาลัยรัก และพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบสิบเดือน ทวาทศมาสแปลว่าสิบสองเดือน ตอนต้นสรรเสริญเทพเจ้า และพระเจ้าแผ่นดิน ชมความงามของนางที่ต้องจากมา กล่าวถึงบุคคลในวรรณคดี เช่น พระอนิรุทธ์ พระสมุทโรดม พระสุธนู พระสุทรธนู แล้วแสดงความน้อยใจที่ตนไม่อาจไปอยู่ร่วมกับนางอีกอย่างบุคคลเหล่านั้น ตอนต่อไปนำเหตุการณ์ต่าง ๆ และลมฟ้าอากาศในรอบปีหนึ่งๆ ตั้งแต่เดือน ๕ ถึง เดือน ๔ มาพรรณนา เดือนใดมีพิธีอะไรก็นำมากล่าวไว้ละเอียดละออ เช่น เดือนสิบเอ็ดมีพิธีอาสวายุ เดือนสิบสองมีพิธีจองเปรียงลอยพระประทีป เดือนยี่ประกอบพิธีตรียัมปวาย และเดือนสี่กระทำพิธีตรุษ เป็นต้น ต่อจากนั้นถามข่าวคราวของนางจาก ปี เดือน วัน และยาม ขอพระเทพเจ้าให้ได้พบนาง ตอนสุดท้ายกล่าวสรรเสริญพระบารมีพระเจ้าแผ่นดิน

วรรณคดีเรื่องนี้ นอกจากประกอบด้วยรสกวีนิพนธ์ดังกล่าวมาแล้ว ยังให้ความรู้เกี่ยวกับขนบประเพณี และสภาพความเป็นอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาอย่างละเอียดแจ่มแจ้ง โดยบรรยายสภาพดินฟ้าอากาศและกิจพิธีต่าง ๆ ในแต่ละเดือน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่น รามเกียรติ์ อนิรุทธ์ สมุทโรดม สุธนู สุทรธนู เป็นต้น

๗. โคลงหรือกวีนิพนธ์

ผู้แต่งสันนิษฐานที่ผู้แต่งคนหนึ่ง อาจชื่อทิพแต่งไว้เป็นภาษาไทยเหนือ ต่อมามีผู้ถอดออกมาเป็นภาษาไทยกลางอีกคนหนึ่ง

ประวัติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่าอาจเป็นประมาณ พ.ศ. ๒๑๘๐ หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป ซึ่งเป็นระยะที่พระพุทธสิหิงค์ยังประดิษฐานอยู่ที่เชียงใหม่ราวศักราชสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และกวีทางใต้คงนำมาดัดแปลงราวศักราชสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ศาสตราจารย์ ประเสริฐ ณ นคร ได้ศึกษาโคลงเรื่องนี้โดยเทียบกับต้นฉบับภาษาไทยเหนือที่เชียงใหม่และลงความว่าจะแต่งขึ้นในสมัย พ.ศ. ๒๐๖๐ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นเวลาที่พระแก้วมรกตยังอยู่ที่เจดีย์เชียงใหม่ เนื่องจากนิราศเรื่องนี้กล่าวถึงพระแก้วมรกตไว้ด้วย

ทำนองแต่ง เดิมแต่งไว้เป็น โคลงไทยเหนือ ต่อมาเป็นผู้ถอดเป็น โคลงสุภาพ

ความมุ่งหมาย ผู้แต่งมีความมุ่งหมายเพื่อบรรยายความรู้สึกที่ต้องจากหญิงรักไปนมัสการพระธาตุหริภุญชัย ที่เมืองหริภุญชัย(ลำพูน)ก่อนออกเดินทางไปนมัสการลาพระพุทธรูปหิงค์ขอพระพระมั่งราชหรือ พระมั่งรายซึ่งสถิต ณ ศาลาเทพารักษ์ นมัสการลาพระแก้วมรกต เมื่อเดินทางพบสิ่งใดหรือตำบลใดก็พรรณาคำครวญรำพันรักไปตลอด จนถึงเมืองหริภุญชัยได้นมัสการพระธาตุ สมความตั้งใจ บรรยายพระธาตุ งานสมโภชพระธาตุ ตอนสุดท้ายลาพระธาตุกลับเชียงใหม่

นอกจากนี้วรรณคดีเรื่องนี้ยังเป็นหลักฐานยืนยันถึงที่ตั้งปูชนียสถาน และ โบราณวัตถุที่เชียงใหม่และลำพูน กล่าวถึงการเล่นมหรสพต่างๆ ในสมัยโบราณ และวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่น สุธนู สมุทรโฆษ พระรถเมรี เป็นต้น

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับความสำคัญของ โคลงหริภุญชัย ไว้ในฉบับพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๑ ว่า "อาจเป็นต้นแบบอย่างของนิราศที่แต่งเป็น โคลงและกลอนกันในกรุงศรีอยุธยาตลอดมาจนกรุงรัตน โกสินทร์ ถ้ามิได้เป็นแบบอย่างก็เป็นนิราศชั้นเก่าที่สุด"

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย ก่อนยุคทองแห่งวรรณคดี

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว สมเด็จพระรามาธิบดีที่๒เสวยราชย์ต่อมาเป็นเวลาถึง ๔๐ ปี (พ.ศ.๒๐๓๒-๒๐๗๒)บ้านเมืองสงบสุขและศิลปกรรมเจริญมากสันนิษฐานว่าวรรณคดีสำคัญบางเรื่องเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้หลังจากวรรณคดีได้วางเว้นไปเป็นเวลานานเกือบร้อยปีเนื่องจากบ้านเมืองไปปกติ ต้องทำสงครามกับพม่า เริ่มแต่รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช จนเสียกรุงแก่พม่าในรัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราชถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกู้เอกราชได้ก็ต้องทำสงครามขับเกี่ยวกับพม่าและเขมรตลอดรัชกาล นอกจากนี้เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถก็เกิดความไม่สงบสุขภายใน พระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ คือ พระศรีศิลป์ ทรงชิงราชสมบัติปลงพระชนม์เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์แล้วขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กษัตริย์พระองค์นี้ผนวชมาก่อน ได้สมณศักดิ์เป็นที่พระพิมลธรรม จึงเอาพระใส่ในพระพุทธศาสนา และทรงพระราชนิพนธ์กาพย์มหาชาติ นับเป็นวรรณคดีเรื่องแรกในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้วบ้านเมืองก็เกิดความวุ่นวายภายในอีก สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงชิงราชสมบัติจากพระราชโอรสของพระเจ้าทรงธรรม แล้วทรงปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ต่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้เกิดเหตุการณ์ที่มีส่วนทำลายวรรณคดีของชาติ กล่าวคือพระเจ้าลูกเธอฝ่ายในพระองค์หนึ่งสิ้นพระชนม์ เชื่อกันว่าต้องคุณ จึงเกิดเสด็จราไสยศาสตร์ เพราะเกรงจะเกิดโทษ เป็นเหตุให้วรรณคดีสำคัญต่าง ๆ พอลอยถูกทำลายไปด้วย

ยุคทองแห่งวรรณคดี

รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้รับยกย่องว่าเป็นยุคทองแห่งวรรณคดี เพราะมีนักปราชญ์ราชกวีและวรรณคดีเกิดขึ้นมากมายในเวลาเพียงรัชกาลเดียวนี้ นับแต่องค์ประมุข คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนถึงบุคคลชั้นผู้น้อยทั้งชายหญิง เช่น นาประตู่ ต่างพากันสนใจวรรณคดีและสามารถสร้างสรรค์วรรณคดีสำคัญหลายเรื่อง ราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นที่ประชุมกวีนักปราชญ์ โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จราชย์ระหว่าง พ.ศ.๒๑๕๕ ถึง พ.ศ.๒๒๑๑ พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในการปกครอง และทรงปราดเปรื่องในการกวี กรุงศรีอยุธยาจึงมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดอีกช่วงเวลาหนึ่ง มีการทำสงคราม รบชนะเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ.๒๑๖๕ ต่อจากนั้นบ้านเมืองก็สงบราบคาบตลอดรัชกาล ทรงเวลาทะนุบำรุงบ้านเมือง ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมให้เจริญรุ่งเรืองด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศได้มีชนชาติต่างศาสนาเข้ามาค้าขายและเผยแพร่ศาสนามากเป็นพิเศษ เช่น ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ของฝรั่งเศส และทรงแต่งตั้งชาวกรีกผู้หนึ่งเป็นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ มีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ทรงสนพระทัยความเจริญอย่างยุโรป เช่น โปรดฯให้มีพระปาที่พระราชวังลพบุรี คณะสอนศาสนาคริสต์ ก็ได้รับพระราชทานเสรีภาพและพระบรมราชานุญาตให้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ได้อย่างกว้างขวาง โดยตั้งโรงพยาบาลรักษาคนไข้ และตั้งโรงเรียนสอนหนังสือแก่เด็กไทยควบคู่กับศาสนาคริสต์ การเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสดังกล่าวมีส่วนทำให้คนไทยตื่นตัวกระตือรือร้นหันมาสนใจหนังสือไทยพุทธศาสนาของตนเองมากขึ้น หนังสือเรียนภาษาไทยเล่มแรก คือ จินตมณี ก็เกิดขึ้น ในช่วงเวลานี้

๑.ความเจริญของบ้านเมือง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถและทรงขุขเลี้ยงข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ เช่น นักรบ นักการทูต และสถาปนิก ทั้งที่เป็นคนไทยและชาวต่างประเทศ เมื่อบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้า สมบูรณ์พูนสุขประกอบกับความสนพระทัยในทางวรรณคดีเป็นพิเศษของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วรรณคดีอย่างยิ่งขึ้นไปด้วย

๒.ความตื่นตัวของคนไทย ในรัชกาลนี้ยุโรปเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์เป็นอันมากคนไทยจึงต้องมาตื่นตัวหันมาสนใจศึกษารายละเอียดและศาสนาของตนเอง

กวีและวรรณคดีที่สำคัญ ก่อนยุคแห่งวรรณคดี

๑. สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

- กาพย์มหาชาติ

กวีและวรรณคดีที่สำคัญ ยุคทองแห่งวรรณคดี

๑. พระมหाराชครู

- เสือโคคำฉันท์
- สมุทรโฆษคำฉันท์(ตอนต้น)

๒. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

- สมุทรโฆษคำฉันท์(ต่อจากของพระมหाराชครู)

- โคลงพาลีสอนน้อง
- โคลงทศรถสอนพระราม
- โคลงราชสวัสดิ์

๓. พระโหราธิบดี

- จินตมณี
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ)

๔. ศรีปราชญ์

- อนิรุทธ์คำฉันท์
- โคลงเบ็ดเตล็ด

๕. พระศรีมโหสถ

- กาพย์ห่อโคลง
- โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
- โคลงอักษรสาม
- โคลงนิราศนครสวรรค์

๖. ขุนเทพกวี

- ฉันท์คุณฎีสังเวยกล่อมช้าง

๑.กาพย์มหาชาติ

ผู้แต่งสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงพระนามเดิมว่า พระศรีศิลป์ เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ ก่อนได้ราชสมบัติผนวชอยู่วัดระฆัง ๘ พรรษา ได้สมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม มีสมภารพรคพวกมาก แย่งราชสมบัติแล้ว ปลงพระชนมเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ ซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาได้ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์เมื่อ พ.ศ.๒๑๖๓ อยู่ในราชสมบัติ ๘ ปี

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงใฝ่พระทัยในพระพุทธศาสนา รับสั่งให้ค้นหาพระพุทธรูปที่ไหลลงเขาเขตเมืองสระบุรีและโปรดเกล้าฯ ให้สร้างมณฑปสวมรอยพระพุทธรูปนั้นไว้ นอกจากนี้ยังได้พระราชนิพนธ์กาพย์มหาชาติ

ประวัติ พระพงศาวดารยืนยันว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงพระราชนิพนธ์ "พระมหาชาติคำหลวง"เมื่อ จ.ศ. ๕๕๕ พ.ศ.๒๑๗๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาราชนาถาทรงสันนิษฐานว่า หมายถึงกาพย์มหาชาติ แต่ต้นฉบับที่เหลือตกทอดมาไม่ครบทุกกัณฑ์

ทำนองแต่ง แต่งด้วยร้อยบาท มีกาบายาลีแทรกเป็นตอน ๆ เพื่อให้ฟังเรื่องติดต่อกันได้สะดวก

ความมุ่งหมาย ใช้เทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกฟัง

เรื่องย่อ เช่นเดียวกับมหาดิคำหลวง

ภาพยนตร์มหาดิมีทำนองแตกต่างกับมหาดิคำหลวง คือ ใช้ คำประพันธ์ประเภทร้อยยาวอย่างเดียว และวิธีแปลภาษาบาลีแตกต่างกันคือ มหาดิยคคาถาบาลีวรรคหนึ่งแล้วแปลเป็นภาษาไทยวรรคหนึ่ง สลับกันไป แต่ภาพยนตร์มหาดิยคคาถาไว้ตอนหนึ่ง แล้วจึงแปลภาษาไทยให้เนื้อความติดต่อกันยาว ๆ เพื่อฟังเข้าใจได้สะดวก ถ้อยคำสำนวนที่ใช้เรียบเรียงมหาดิเป็นภาษาง่าย ๆ ไม่สู้มีศัพท์โบราณ แต่อย่างไรก็ดี ภาพยนตร์มหาดิยังมีเนื้อความยืดยาวเกินไป ไม่อาจเทศน์ในวันเดียวกัน จึงเป็นการขัดกับความเชื่อของผู้ฟัง ซึ่งเชื่อว่าจะต้องฟังให้จบในวันเดียว จึงจะได้านิสงส์แรง เกิดทัศนศานาพระศรีอริย์ เป็นเหตุให้ภาพยนตร์มหาดิเสื่อมความนิยมไป ต่อจากนั้นจึงมีการแต่งมหาดิสำหรับเทศน์ให้จบใน ๑ วัน ขึ้นใหม่อีกหลายสำนวน ตามเรียกกันว่า"มหาดิกลอนเทศน์"

ตัวอย่างข้อความบางตอน

ตอนชูชกต่อว่าพระเวสสันดรเมื่อไม่พบสองกุมาร

โก เวสสันดร คุณกรมมหาเวสสันดรดาบสผู้ทรงพรตพฤติ นามชื่อว่าฤทัยยอมทรงสัตว์ ให้มีขุมเป็นบรมมรดกไม่มุสาขึ้นมาเสียดซึ่งสังจาไม่จริง เดิมดูนี้เห็นเป็นขวดยิ่ง จะขกขอดพระบารมี มาตรการปากขอพระชาติลิกันหา ก็ให้โดยปริดาโดยคว่น แล้วเชิญชวนให้ข้าทำท้วงนาง ครั้นขัดขวาง ก็ขอยกยูให้ไปยังยังพระเจ้าปุงคฆามงเป็นพะวงพะวก แล้วลอบลักดูหน้า ให้กลัวตาเดือนพระลูกน้อย เธอทำเชิงเฉยเมยเป็นไม่รู้เห็น ตกจะลวงกันเล่น พบให้เลื้อยภานนี้ ภาประการใดในโลกนี้ที่จะกล่าวมุสาวาทิเทียมเท่า ถึงพระเวสสันดรเจ้าองค์นี้ก็เป็นว่ามีได้แล้วแล

๒.เสื่อ โศกคำฉันท์

ผู้แต่ง พระมหาราชครู สันนิษฐานว่ามีเชื้อสายพราหมณ์เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรแด่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช อาจดำรงตำแหน่งพระมหาราชครูฝ่ายลูกขุน ณ.ศาลาหลวงหรือพระมหาราช

ประวัติ สันนิษฐานว่าแต่งก่อนสมุทรโฆษคำฉันท์ โดยนำเค้าเรื่องมาจากปัญญาชาดก

ทำนองแต่ง แต่งด้วยฉันทและกาพย์ แต่มีจำนวนฉันทและกาพย์น้อยชนิดกว่าสมุทรโฆษคำฉันท์

ความมุ่งหมาย เพื่อสอนคติธรรม

เรื่องย่อ เริ่มต้นกล่าวสรรเสริญคุณเทวดา กษัตริย์ และพระรัตนตรัย แล้งดำเนินเรื่องว่าเสื่อแม่ลูกอ่อนและโคนมแม่ลูกอ่อนอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง วันหนึ่งแม่เสื่อออกไปหาอาหาร ลูกโคสงสารจึงบอกแม่ให้นมแม่ลูกเสื่อ ลูกเสื่อและลูกโคจึงเริ่มรักกันอย่างพี่น้อง แม่เสื่อสาบานว่าจะไม่ทำลูกโค แต่แม่เสื่อไม่รักษาคำสัตย์กินแม่โคเสียด ลูกเสื่อและลูกโคจึงช่วยกันประหารแม่เสื่อ แล้วชวนกันไปหากินจนพบพระฤทธิเมตดาชุบให้เป็นคน ลูกเสื่อเป็นที่ได้ชื่อว่าพลวิไชย ลูกโคเป็นน้องชื่อว่าควี พระฤทธิเมตดาพรและมอบพระขรรค์วิเศษให้ ทั้งสองจึงลาฤทธิไปเมืองมทร

พระกาวิได้ฆ่ายักษ์ที่คอยทำร้ายชาวเมืองนั้นตาย ได้นางสุรสุดา ราชธิดาท้าวมคธ แต่พระกาวิถวายแต่พระพี่ชาย แล้วออกเดินทางต่อ ไป ต่างฝ่ายต่างเสี่ยงบัวคนละดอก เมื่อไปถึงดมืองร้างเมืองหนึ่งพบกลองใหญ่ตีไม่ดัง ผ่านดูพานางจันทร์ทราผู้หม่อมธิดาท้าวมัทธราชและนางแก้วเกษร แห่งรมนคร ได้ทราบความจากนางว่านภอินทรีผู้ใหญ่คูหนึ่งบินมากินชาวเมืองตลอดจนพ่อแม่ นางรอกชีวิตได้ก็เพราะกลองใบนั้น พระกาวิปราบนภอินทรีด้วยพระขรรค์วิเศษและได้นางจันทร์เป็นชายา

วันหนึ่งนางจันทร์ลงสระในแม่น้ำ ใส่มหอมในอบแล้วลอยน้ำไป ท้าวยศภูมิ ผู้ครองเมืองพันธวิไชยก๊เก็บได้หลงไหลหมหอมนั้น นางทาสีอาสานำนางมาถวาย โดยออกอุบายลวงถามความลับเกี่ยวกับพระขรรค์จากนางจันทร์ ครั้นทราบว่พระกาวิถอดพระชนม์ไว้ในพระขรรค์ จึงนำพระขรรค์ไปเผาไฟ พระกาวิสลบไป แล้วนางทาสีพานางจันทร์ไปถวายท้าวยศภูมิ แต่ไม่อาจเข้าใกล้นางได้เพราะร้อนเป็นไฟ ด้วยอำนาจความภักดีที่มีต่อพระกาวิ

เมื่อพระพลวิไชยเห็นบัวธฐานเหี่ยวลงเป็นกลางร้ายจึงตามหาร่างพระกาวิ และพบพระขรรค์ในกองไฟ มาชำระล้างวางบนองค์พระกาวิ พระกาวิฟื้นขึ้นแล้ว พวกกันออกตามหานางจันทร์ถึงเมืองท้าวยศภูมิ พระพลวิไชยแปลงเป็นพระฤาษีอาสาชุบท้าวยศภูมิให้เป็นหนุ่มแล้วมาเสียดเอาพระกาวิออกมาแทนอ้างว่าชุบตัวเป็นหนุ่มได้สำเร็จ พระกาวิได้อภิเษกสมรสกับนางจันทร์และได้ครองเมืองพันธวิไชยสืบมา

เสือโคคำฉันทเป็นหนังสือประเภทล้นท์เรื่องแรกที่จับสมบูรณ์ ชนิดของล้นท์ที่ใช่แต่ง ไม่มีมากและ โคลงไม่เคร่งครัดตามแผนบังคับ นอกจากนี้มีกาพย์ชนิดต่าง ๆ แต่งอยู่ด้วย ถ้อยคำสำนวนเข้าใจง่ายกว่าสมุทร โฆษคำฉันท เรื่องนี้ได้ต้นเค้ามาจากปัญญาสาขด แต่ก็ไม่ได้กล่าวถึงการกลับมาของบุคคลในเรื่องอย่างชัดเจน ต่อมาในรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ทละครเรื่องกาวิเรื่งเสือโคคำฉันทนี้

๓.สมุทร โฆษคำฉันท

ผู้แต่ง พระมหाराชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ประวัติ สมุทรโฆษคำฉันทเกิดขึ้นโดยพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชรับสั่งให้พระมหाराชครูแต่งขึ้นเพื่อใช้เล่นหนังใหญ่ ในคราวเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษาครบเบญจเพส เมื่อ พ.ศ.๒๐๕๕ พระมหाराชครูแต่งไม่ทันจบก็ถึงแก่อนิจกรรมเสียก่อน แต่งไปได้เพียง "พระเสด็จด้วยน้อง ลิลิต ลุอาศรมอาสา นเทพบุตรอันบล"เป็นตอนพระสมุทร โฆษ และนางพินทุมดีเสด็จไปแก้บนพระนายนายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์ต่อมาก็ไม่จบอีก ทรงเริ่มต้นตั้งแต่ "พิศพระภูฎิอา สรมสถานตระการกล"และยุติลงเพียง "คนภูตยก็จะตายผู้เดียวใครจะดูแลไอ้แก้วกับคนภู ฤเห็น "ซึ่งเป็นคำคร่ำครวญของพิทยธรชื่อธรรมาภิมุข ที่บาดเจ็บเพราะถูกอาวุธของพิทยาชื่อธรรมนบุตร เรื่องนี้จึงค้างอยู่อีกครั้งหนึ่ง ส่วนในตอนจบเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯทรงนิพนธ์เสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ ตามคำอาราธนาของกรมหลวงสง ไกสรวิจิต และกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเริ่มตั้งแต่ "พิทยาธรทุกข์ลำเค็ญครวญคร่ำรำแงญ บรู้ก็สำแสนสัลย์

ทำนองแต่ง แต่งด้วยกาพย์และล้นท์ ตอนจบเป็น โคลงสี่สุภาพ ๔ บท

ความมุ่งหมาย พระราชประสงค์เดิมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่รับสั่งให้แต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เพื่อใช้เล่นหนัง เมื่อครั้งฉลองพระชนมายุครบเบญจเพสการที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์ก็เพราะทรงเสียดายที่หนังสือซึ่งเริ่มต้นแต่งไว้ดีแล้วต้องค้างอยู่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแต่งไว้ให้จบก็เพราะเหตุผลที่ว่า " โดยมูมานะหฤทัย อคสูคูไชยช กวีฤาแล้งแหล่งสยาม"

เรื่องย่อ พระพุทธเจ้าเสวยพระราชเป็นพระสมุทรโฆษ โอรสท้าวพินทุทัต กับนางเทพธิดาแห่งเมืองพรหมบุรี มีพระชายาทรงพระนามว่า นางสุรสุดา พระสมุทรโฆษตรัสลาพระบิดาพระมารดาและพระชายาเสด็จประพาสป่าเพื่อคล้องช้าง ขณะพระสมุทรโฆษประทับที่ต้นโพธิ์ ได้ตรัสสดุดีและขอพรเทพารักษ์ แล้วบรรทมหลับไป เทพารักษ์ทรงพระเมตตาพาไปอุ้มสมนางพินทุมดี พระราชธิดาท้าวสีหนครุปลด์กับนางกนกพิดี แห่งรมยบุรี จวนสว่างจึงทรงนำกลับมาไว้ที่เดิม พระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดีทรงครวญถึงกัน พอดีท้าวสีหนครุปลด์ ทรงประกาศพิธีสมพรนางพินทุมดี พระสมุทรโฆษจึงเสด็จเข้าเมืองรมยบุรี พระสมุทรโฆษทรงประลองศรมิชัยในพิธีสมพร ได้อภิเษกสมรสกับนางพินทุมดี

วันหนึ่งพระสมุทรโฆษเสด็จประพาสสวน ทรงเมตตาพาพยาบาลธิดาภิกษุซึ่งถูกรณบุตรพิทยาธรอีกคนหนึ่งทำร้ายบาดเจ็บเพราะแย่งนางนริผลกัน และถูกชิงนางไป ธิดาภิกษุถวายพระขรรค์วิเศษเป็นการตอบแทน พระสมุทรโฆษทรงใช้พระขรรค์นั้นพานางพินทุมดีเหาะเสด็จประพาสป่าหิมพานต์ ต่อมาพิทยาธรอีกคนหนึ่งลักพระขรรค์ไป พระสมุทรโฆษทรงพานางเสโจประพาสโดยพระบาทกลับเมือง ทรงข้ามแม่น้ำใหญ่โดยเกาะขอนไม้และเกิดพังกลางแม่น้ำ นางพินทุมดีทรงขึ้นฝั่งได้ นางมณีเมฆขลาและพระอินทร์ช่วยให้พระสมุทรโฆษขึ้นฝั่งและให้พิทยาธรรนำพระขรรค์วิเศษมาคืน พระสมุทรโฆษทรงตามหานางพินทุมดีจนพบ ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จกลับเมือง และได้รับเวนราชสมยศ

สมุทรโฆษคำฉันท์ได้รับการยกย่องจากรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ ๖ ว่าเป็นยอดแห่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ทั้งนี้เนื่องจากความไพเราะเพราะพริ้งของฉันทแต่ละบทแล้ว ยังประกอบด้วยรสวรรณคดีครบถ้วน เช่น บทโคลงกลานาง บทรำพันสาวท บาสังวาส บทรบ บทโสภ บทชมบ้านเมือง บทชมธรรมชาติ บทชมกระบวนทัพ และแทรกคติธรรมไว้ด้วย เช่น ความรักอันมั่งคั่ง ความเมตตากรุณา และความเพียร เป็นต้น สมุทรโฆษคำฉันท์มีประวัติความเป็นมาอันอศจรรยน์ก ที่ต้องใช้กวีแต่งต่อเนื่องกัน ๓ ท่าน และใช้เวลาถึง ๓ แผ่นดิน คือ ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา มาเสร็จลงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กวีทั้งสามไม่ได้ร่วมแต่งพร้อมกัน แต่งต่อช่วงกัน แต่สามารถรักษาระดับรสกวีนิพนธ์ไว้เท่าเทียมและกลมกลืนกันไว้สนิท

สมุทรโฆษคำฉันท์ดำเนินเรื่องตามสมุทรโฆษชาดก ซึ่งเป็นชาดกทางพุทธศาสนาเรื่องหนึ่ง ในปัญญาสาชดก (ชาดก ๕๐ เรื่อง)ตอนที่พระมหาราชาครู และสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงแต่งมีเรื่องแทรกคิดแยกไปจากชาดกบ้าง เช่น กำหนดให้พระสมุทรโฆษมีชายา คือ นางสุรสุดาอยู่ก่อนจึงไปหานางพินทุมดี บทอุ้มสม และสงครามชิงนางพินทุมดี เหตุการณ์กล่าวไม่ปรากฏในชาดก ส่วนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯทรงนิพนธ์เป็นไปตามชาดกอย่างใกล้ชิดในด้านภาษาเป็นที่เป็นของพระมหาสมณเจ้าฯ ใช้คำบาลีมากกว่าคำสันสกฤต

วรรณคดีเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าเล่นหนังใหญ่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่จำกัดต้องเล่นเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์อย่างสมัยต่อมา นอกจากนี้ก่อนเริ่มเรื่องหนัง ยังมีการเล่นเบ็งโรงต่าง ๆ เช่น หัวล้านชนกัน

๔. โคลงพาลีสอนน้อง

ผู้แต่ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ทำนองแต่ง ใช้โคลงสี่สุภาพ มีโคลงทั้งหมด ๓๒ บท

ความมุ่งหมาย เพื่อใช้เรื่องรามเกียรติ์เปรียบเทียบในการอบรมสั่งสอนข้าราชการ

เรื่องย่อ เริ่มเรื่องว่า พาลีเจ้าเมืองขีดจีน เมื่อใกล้จะถึงความตายด้วยศรของพระราม เกิดสำนึกผิดในความ

ประพฤติกี่แล้วมาของตน ได้เรียกสุคริพน้องร่วมมารดาและองคตลูกชายมาสั่งสอนข้อปฏิบัติในการที่จะรับราชการอยู่กับพระราม

โคลงพาลีสอนน้อง แสดงค่านิยมของสังคมไทยในเวลานั้น และแสดงอิทธิพลของเรื่องรามเกียรติ์หรือรามเกียรติ์ที่มีต่อสังคมไทยอีกด้วย

๕. โคลงทศรถสอนพระราม

ผู้แต่ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ทำนองแต่ง โคลงสี่สุภาพ

เรื่องย่อ เริ่มต้นกล่าวถึง ท้าวทศรถรัสเรียกพระรามมาพระราชทานโอวาท เมื่อจะทรงมอบบ้านเมืองให้ครองมีสาระสำคัญเกี่ยวเมตตา กรุณา อกุศลมูล ได้แก่ โทสะ โมหะ โลภะ อวิหิงสา และขันติ เป็นต้น

โคลงทศรถสอนพระรามใช้คำศัพท์และโวหารใหม่กว่าวรรณคดี ซึ่งแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่นเดียวกับโคลงพาลีสอนน้อง โคลงเรื่องนี้แสดงให้เห็นความนิยมเรื่องรามเกียรติ์เหมือน โคลงพาลีสอนน้อง

๖. โคลงราชสวัสดิ์

ผู้แต่ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ทำนองแต่ง เป็น โคลงสี่สุภาพ มีทั้งหมด ๖๓ บท

ความมุ่งหมาย เพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติตนของข้าราชการผู้ใหญ่

เรื่องย่อ มีใจความสอนข้อปฏิบัติแก่ข้าราชการ

โคลงราชสวัสดิ์มีเนื้อความคล้ายกับ โคลงพาลีสอนน้อง แต่ละเอ็ดพิศดาร มีส่วนดีในด้านคติธรรม สอนความประพฤติ

๗. จินดามณี

ผู้แต่ง พระโหราธิบดี รัชการในหน้าที่โหรหลวงอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ดำเนินศรีปราชญ์ที่พระนาประดิษฐาน
ธาตา แต่งกล่าวพระโหราธิบดีเป็นบิดาของศรีปราชญ์ สันนิษฐานว่าอาจถึงกรรมก่อน พ.ศ.๒๒๒๑ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชรับสั่งให้รวบรวมชำระกฎหมายเหตุ ซึ่งท่านแต่งไว้เข้ากับฉบับอื่น ๆ เรียกชื่อต่อมาว่า "พระราช
พงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ"

ประวัติ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพวกมิชชันนารีฝรั่งกำลังเข้าเผยแพร่ศาสนาคริสต์และวิชาการอย่าง
ฝังจนถึงการตั้งโรงเรียนสอนเด็กไทย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเกรงว่าคนไทยจะหันไปนิยมอย่างฝรั่ง จึงรับสั่งให้
พระโหราธิบดีแต่งจินดามณีขึ้นเพื่อจะสอนคนไทยมีแบบเรียนเป็นของตนเอง และรู้วิชาอย่างไทย ๆ ไม่หันเหไป
ฝึกไปข้างฝรั่ง

ทำนองแต่ง แต่งเป็นร้อยแก้ว บางตอนเป็นคำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ

ความมุ่งหมาย เพื่อใช้เป็นแบบเรียนอ่านให้มีความรู้ทางหลักภาษาและการแต่งคำประพันธ์

เรื่องย่อ ต่อนต้นกล่าวถึงคำและข้อความสำหรับอ่าน เป็นความรู้ทางหลักภาษา ตอนท้ายเป็นกฎเกณฑ์การแต่ง
คำประพันธ์ และตัวอย่างคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ

ตัวอย่างข้อความบางตอน

การแต่งฉันท

หมู่ใดในคณะ	เป็นคู่อย่าละ	ภาพโคลงโวหาร
บทฉันทโคลงน	สี่บาทมอช้านาน จู้จู้ใช้การ ลิกจิตเกี่ยวพัน	
บทหนึ่งวสันตดิถี	คู่ฉันทโศลก	ภาพม้งกรพันธ์
บทอินทรวีเชียร	คู่อารยฉันท ผูกไว้ทุกสรรพ	ทุกพรรณม้งกรพันธ์

การแต่งโคลง

อนึ่งเมื่อจะทำโคลงสิ่งใดที่ให้เอาคติโคลงนั้น มาเทียบด้วยฉันท ให้รู้จักพากย์ทั้งหลาย คือ ตลุมพุกพากย์
กำภูพากย์ สยามพากย์ สิงหลพากย์ ภูกามพากย์ ตรีภุญไชยพากย์ ตเลงพากย์ มทรพากย์ ได้เอาศัพท์
ทั้งหลายนี้ประกอบประ โยหกหน้า หลัง จึงตั้งให้อยู่ถาวรเป็นประถมบท ทวิบทตฤติยบท ในบทนั้น โสคตั้งใน
อยู่สธารอักษรนั้น

จินดามณีเป็นแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรก ส่วนภาษาไทยที่เข้าใจได้ยาก มีคำอธิบายเพียงสั้น ๆ แต่ก็นับว่ามี
ความสำคัญต่อการศึกษาภาษาไทยเป็นเวลาช้านาน ได้ใช้เป็นหนังสือเรียนมาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่ง
กรุงรัตน โกสินทร์ ถึงแม้ต่อมาจะมีแบบเรียนเรื่อง ๆ เกิดขึ้น เช่น จินดามณีสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
จินดามณีของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ในรัชการที่ ๑ และมูลบทบรรพกิจในรัชการที่ ๕ ส่วนได้แนวคิดใน

การแต่งไปจากจินตคามณีของพระโหราธิบดีทั้งสิ้น ภาคที่ว่าด้วยฉันทลักษณ์ ได้ยกตัวอย่างมาจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันมาก่อน ทำให้ทราบอายุของวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ว่าแต่งก่อนจินตคามณี เช่น ขกกาพย์ยานีมาจากมหชาติคำหลวง แต่ใช้แตกต่างกันไปบ้าง ดังนี้

จินตคามณี	
ครั้นเช้าก็หัวเช้า	ชายป่าเต้าไปตามชาย
ลูกไม้จิ้งครันนาย	จำายราชอดขึ้น
เบนใดจึงมาค่า	อยู่จรหล้าต่อกลางคืน
เห็นภูนี้โหดเห็น	มาดูแลนนี้เพื่อใด
มหาชาติคำหลวง	
ครั้นเช้าก็หัวกนเช้า	ชายป่าเต้าไปหาชาย
ลูกไม้บพนนาย	จำายราชอดขึ้น แม่ฮา
คิดใดคืนมาค่า	อยู่จรหล้าต่อกลางคืน
เพราะเห็นภูหดเห็น	แลดูแลนภูกลใด ค่งนี้
และขกโคลงจากลิลิตพระลอมาประกอบคำอธิบายการแต่งโคลงสี่สุภาพคือ	
เสียงภาเสียงเล่าอ้าง	อันใดพี่เอย
เสียงข่มมยอศไคร	ทั่วหล้า
สองเชือกพี่หลับไหล	ลิมดินภาพี
สองพี่คิดเองอ้า	อย่าได้ถามเื้อ

๘. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ)

ผู้แต่งพระโหราธิบดี

ประวัติ พระยาปริยัติธรรมธาดา(แพ ตาละลักษณ์)เมื่อครั้งเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติได้ต้นฉบับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นสมุดไทยตัวเขียนเก่าถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา มาจากบ้านราษฎรแห่งหนึ่งที่จังหวัดเพชรบุรี เมื่อ พ.ศ.๒๕๔๐ ได้นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงเรียกพงศาวดารนี้ว่า "พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ"เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ที่ได้ไปพบ พงศาวดารฉบับนี้เรียบเรียง เมื่อ จ.ศ.๑๐๔๒ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ทำนองแต่ง แต่งเป็นร้อยแก้ว ลำดับศักราชและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นคล้ายบันทึกโหร ความมุ่งหมาย เรียบเรียงโดยพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพื่อรวบรวมจดหมายเหตุในที่ต่าง ๆ และพระราชพงศาวดารเข้าด้วยกันตามลำดับศักราช

เรื่องย่อ เริ่มต้นเป็นบานแผ่นก บอกปีที่เรียบเรียง ผู้รับสั่งให้เรียบเรียง ตลอดจนความมุ่งหมายแล้วกล่าวถึงเหตุการณ์

ตั้งแต่ "จ.ศ. ๖๘๖ ชวดศก แรกสถาปนาพระพุทธเจ้าปางแฉ่ง" ซึ่งเป็นปีที่สร้างพระพุทธรูปวัดพันธุเชิง จนถึง
จ.ศ.๘๖๖ มะโรงศกวันเสด็จพยุหยาตรา จากป่าโมก โดยทางชลมารค และพื้นไม้ข่มนามตำบลเอกราช ตั้งทัพ
ไชยตำบลพระหล่อ วันนั้นเป็นวันอนุและเป็นวันสงกรานต์ พระเสวรีไปราศีรอนองษาหนึ่ง ครั้งนั้นเสด็จพระราช
ดำเนินถึงเมืองหลวงตำบลทุ่งแก้ว ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยกทัพไปตีพม่าและสวรรคตที่เมืองห้าง
พลาจ

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๒๗๕-พ.ศ. ๒๓๑๐)

กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนปลาย

๑. พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ งานที่ทรงพระราชนิพนธ์ คือ

- โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์

๒. เจ้าฟ้าอภัย งานที่ทรงนิพนธ์ คือ

- โคลงนิราศ

๓. เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร งานที่ทรงนิพนธ์ คือ

- นันโทปนันทสูตรคำหลวง
- พระมาลัยคำหลวง
- กาพย์เห่เรือ
- กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง
- กาพย์ห่อโคลงนิราศ
- บทเห่เรื่องกากี เห่สังวาส เห่ครวญ และเพลงยาว

๔. เจ้าฟ้ากุณฑล งานที่ทรงนิพนธ์ คือ

- ดาหลัง (อิเหนาใหญ่)

๕. เจ้าฟ้ามงกุฎ งานที่ทรงนิพนธ์ คือ

- อิเหนา (อิเหนาเล็ก)

๖. พระมหานาควัดท่าทราย งานที่แต่ง คือ

- ปุณ โฉวาทคำฉันท์
- โคลงนิราศพระบาท

๗. หลวงศรีปริษา (เซ่ง) งานที่แต่ง คือ

- กลบทสิริวินูลกิติ

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยาเริ่มระส่ำระสาย เนื่องจากการชิงราชสมบัติ เกิดกบฏและเกิดสงครามกับนครศรีธรรมราชและกัมพูชาจึงทำให้วรรณคดีชะงักงันเป็นเวลาเกือบครึ่งศตวรรษต่อมาได้มีโอกาสรุ่งเรืองขึ้นระยะหนึ่งเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ครองครองราชสมบัติทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์พระองค์นี้เอาพระทัยใส่ในการศึกษาเล่าเรียนของกุลบุตรเป็นพิเศษผู้ถวายนตัวเข้ารับราชการจะต้องมีวิชาความรู้ขั้นสามัญและบวชเรียนในพระพุทธศาสนามาก่อนทรงสนับสนุนงานวรรณคดีอย่างจริงจัง รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งใช้เวลา ๒๖ ปี มีความเจริญทางวรรณคดีเท่าเทียมกันกับยุคทองของวรรณคดี กวีมีทั้งบรรพชิตและฆราวาสชายและหญิง เจ้านายและสามัญชน